

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Cengiz Han (Chinggis Khan). Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.*

Mesut Özel**

Kudüs İbrani Üniversitesi Tarih bölümünde, Orta Asya ve Ortadoğu çalışmaları alanında öğretim üyesi olan Michal Biran, Moğollar ve Türk-Tatar kökenli halklar üzerine pek çok uluslararası yayın yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır; *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia* (Cruzon, 1997), *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World* (Cambridge University Press, 2003, 2008). Tarihçi aynı zamanda Reuven Amital ile birlikte, Türkî halklar üzerine *Mongols, Turks and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World* (Leiden: Brill, 2003) ve *Eurasian Nomads as Agents of Cultural Change* (Hawaii University Press, 2014) adlı kitapları derlemiştir. Çalışmalarından biri de *Chinggis Khan* (Oxford: One World Publications, 2007)'dir. Yazarın önceki çalışmaları ve yoğunlaştığı konular dikkate alındığında burada değerlendirilecek olan çalışmasının önemi ve değeri daha iyi anlaşılabilir. Öyle ki yazarın uzun yıllardır yaptığı çalışmaların getirdiği bilgi birikimi ve bunun sonucunda ortaya çıkan konuyu farklı açılardan değerlendirebilme becerisi sonucunda ortaya çıkan bu eser, Orta Asya-Türkî kavimler ve Cengiz Han konusunda oldukça çarpıcı bilgiler ve farklı bakış açılarına işaret etmesi açısından oldukça ufuk açıcı bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Bu yazıya konu olan ve ilk olarak 2007 yılında İngilizce olarak yayınlanan *Chinggis Khan* adlı bu kitap, Türkçe'ye 2019 gibi görece geç bir tarihte çevrilmiş

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Özel, Mesut. "Cengiz Han (Chinggis Khan). Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019." *bilig*, no. 99, 2021, ss. 233-239.

** Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO – Adıyaman / Türkiye

ORCID: 0000-0002-8152-5217

mozel@adiyaman.edu.tr

olsa da; eserin Türkçe literatüre kazandırılmış olması konuya ilgi duyan gerek akademik gerekse diğer geniş çevrelere ulaşabilmesi açısından önemlidir. Daha önceleri de birçok çalışmanın çevirisine imza atmış deneyimli bir çevirmen tarafından çevirilen çalışma, çevirmenin yetkinliğinin de etkisiyle farklı alanlardan uzmanların ve konuya merak duyan farklı yaş gruplarının da rahatça okuyabilmesine olanak tanıyan bir dile sahiptir.

Giriş bölümü de dâhil olmak üzere yedi bölüm ve 250 sayfadan oluşan kitap; nitelik ve nicelik anlamında oldukça ciddi bir kaynakçaya sahiptir. *Chinggis Khan, Makers of the Muslim World* orijinal adıyla 2007’de ilk basımının İngilizce olarak, İngiltere/Oxford’daki Oneworld Publications tarafından yapıldığı kitapta; anlatılan dönemlere ilişkin beş harita; Cengiz Han’ın şeceresi ve torunlarını gösterir iki şekil ve Cengiz Han’ın yaşamından bir kesitin tasvir edildiği tarihi bir minyatür, Moğolların Gizli Tarihi’nin 750. yıldönümü anısına bastırılmış Moğol posta pulları ve Çin’deki İç Moğolistan’da yer alan Cengiz Han’ın mozolesini gösteren üç fotoğrafa da yer verilmektedir.

Yazar kitabının hemen başında, -aslında kitabına da özgünlük katan- Cengiz Han’ın İslam Dünyası ve medeniyeti üzerine etkilerini birçok tarihçiden farklı olarak olumlu etkilerine de odaklanarak incelediğini belirtmektedir. Konunun önemini ise, Moğol döneminin en büyük Arap tarihçisi olarak kabul edilebilecek Raşidüddin’den (ö. 1317) yaptığı alıntıyla altını çizer; “Cengiz Han’ın hükümdarlığının başlamasından daha dikkate değer hangi olay olmuş ki yeni bir çağ sayılsın?”. Öyle ki yazarın belirttiğine göre hâlihazırda Harvard ve Princeton Üniversitelerinden uzmanların editörlüğünde hazırlanmakta olan *Makers of the Muslim World* (İslam Dünyasını Şekillendirenler) isimli çalışmada Müslüman olmayan Cengiz Han’ın da yer alması buna önemli bir kanıt olarak gösterilebilir.

Biran bu eserinde genel olarak, Cengiz Han’ın biyografisi üzerinden Moğolların tarihini¹; genel kabulün aksine Moğol akınlarının farklı medeniyetler arasında nasıl bir köprü kurduğu noktasına yoğunlaşarak, medeniyetlere katkıları açısından da irdelemektedir. Bu bağlamda eser, aslında oldukça popüler olan Cengiz Han konulu çalışmalardan farklı bir yere konumlandırılabilir.

Yazar giriş bölümünde çalışmasının amacına değinmektedir. Biran, öncelikle Cengiz Han’ın, Müslüman olmamasına, İslam uygarlığının dünya ta-

rihindeki öncü konumunu yitirmesinin sebebi olarak görülmesine ve bu bağlamda tarihin birçok döneminde ve halen özellikle Arap dünyasında yaygın olarak İslam'ın baş düşmanı olarak görülmesine dikkat çekmektedir. Ona göre bu algı, 2003'teki ABD'nin Bağdat'ı istilası arifesinde Saddam Hüseyin'in ABD hükümetini modern Moğollar olarak nitelenmesi üzerinden de okunabilir. Ancak Biran, Moğol istilalarının İslam medeniyeti üzerine etkilerini farklı bir açıdan irdelemektedir. Öyle ki yazara göre Cengiz ve sonrası dönemlerde Moğol ve diğer Türkî kavim ve devletlerin İslam coğrafyasına ve medeniyetine etkileri incelendiği zaman Cengiz sonrası birçok Müslüman hanedanın Cengiz'i "muhterem babası ve siyasal meşruiyetinin kaynağı" olarak kullanmasında da bu durumun izleri görülebilir. Yazar bu bölümde aslında kitabın da temel tezini özetler; "Cengiz Han İslam dünyasında yalnızca yıkıcı bir güç değildi; aynı zamanda yapıcı etki de yarattı ve bu etkinin mirası, özellikle Orta Asya'da ölümünden sonra uzun süre, modern zamana kadar varlığını sürdürdü".

Kitabın girişten sonraki ilk bölümü Cengiz Han'ın akınlarından önce İslam dünyasının ve Asya'nın siyasal durumuyla başlamaktadır. Aynı zamanda bu ilk bölüm Orta Asya bozkır toplumlarının ve halklarının kültürel/folklorik ve bu dolayısıyla siyasal özelliklerine ilişkin de önemli bazı bilgiler sunması açısından önemlidir. Yazarın tespitlerine göre, Moğollardan önce Türkler Doğu İslam dünyasının çoğunda zaten egemendi, Cengiz Han ve Moğollar sahneye çıktıklarında onların bu coğrafyadaki konumları ve önemli bir bölümünün Müslümanlığa geçmiş olması Moğolların Müslüman dünyayla ilişkileri üzerinde oldukça etkili olmuştur. Öyle ki, Müslüman yazarların çoğu bu bağlamda Moğolları Türklerin yeni bir türü olarak algılamıştır. Aslında bu algıda temel etken Orta Asya bozkır folklor/kültür benzerliğidir. Yazarın bu bölümdeki en önemli tespitinin, coğrafi koşulların bir sonucu olarak, bozkır folklor/kültürlerinin ve bu dolayısıyla şekillenen siyasi geleneklerin işaret ettiği; insanı, beceri ve yetenekleri açısından bir değer olarak kabul eden yaygın anlayış olduğu söylenebilir. Öyle ki bu folklorik/kültürel öz, yüzlerce yıl Türkî halkların dünya üzerindeki egemenliklerini açıklayabilmek için de önemli bir ipucu olarak kabul edilebilir. Özü itibarıyla rasyonellik temelli bir hoşgörüyü de getiren bu yaklaşım, Moğolların *dokuz dilli halk* olarak tanımlanmasından da anlaşılabilir. Aynı zamanda rasyonel bir yönetim anlayışıyla da sonuçlanan bu kültürel kodlar *nökerlik*² kurumuyla daha iyi anlaşılabilir.

Kitap ikinci bölümde farklı bir biyografik analizle devam etmektedir. Geleceğin Cengiz Han'ı Timuçin'in doğduğu ve öne çıktığı toplumun tasviriyile devam eden bu bölüm Timuçin'in, Cengiz Han olarak tahta oturmasına kadarki siyasal yaşamını içermektedir. Orta Asya-Bozkır kültürel/folklorik yapısının soyut, somut, mistik öğelerini de irdeleyen bu bölümde Cengiz Han'ın büyük bir coğrafyaya hükmetmekle sonuçlanan siyasal hayatının neredeyse yarısının; öncelikle bazen kanlı, bazen kültürel, bazen siyasal araçları kullanarak Bozkır halklarını birleştirmeye geçtiğine dikkat çekmesi açısından çarpıcıdır.

Daha çok tarihsel/siyasal bir analizi içeren üçüncü bölüm; Cengiz Han'ın fetihlerine odaklanmaktadır. Bu bölümde, Moğolların aynı zamanda yerleşik komşularına da işaret eden Müslüman dünyaya akınları ve bunların sonuçları ve bu başarının arkaındaki kültürel siyasi sebeplerin araştırılmasına odaklanılmaktadır. Yazara göre o zamana kadar tek bir kişinin fethettiği en geniş toprakları yöneten Cengiz Han'ın iç birliği sağlamayla başlayıp eşsiz bir güce ulaşan bir imparatorluğa dönüşen bu gelişimde, Müslüman dünyanın rolü oldukça dikkat çekicidir. Yazar, Cengiz Han ve sonrası dönemde varislerinin bu büyük güce ve başarıya ulaşmasında dört hususun önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlar; "hesaplanmış yıkıma başvurmak da dâhil olmak üzere, ordunun stratejileri ve örgütlenmesi; yabancılardan öğrenme isteği; Cengiz Han'ın siyasal becerileri ve göçebe siyasal ideolojisinde önemli bir öğe olan başarı"dır. Cengiz Han'ın bir oymak beyinden dünya imparatoruna dönüşmesinde Müslüman dünyanın fethi bir dönüm noktasıydı. Öyle ki bu durum sadece ele geçirilen toprakların büyüklüğünden dolayı değil; özellikle Harzemşah gibi Cengiz Han'ın hem gerekirse diplomatik/rasyonel tutumunu hem de yıkıcı, sert savaşçı tutumunu birlikte göstermesi ve aynı zamanda dünya ve İslam kültürüne büyük etkileri olması bakımından etkileyici fetihler ve bunun Cengiz'e sağladığı itibar ve imaj ve belki de daha önemlisi, Çin'den farklı bir yerleşik kültürle ilk münasebet ve bunun sonuçlarıydı. Dönemin en büyük medeniyeti olan bu Müslüman yerleşik kültürden Cengiz Han oldukça faydalanmıştır. Bu sayede Moğolların farklı geleneklerden yararlanmaları kısa sürede çok-kültürlü İmparatorluklarının ana özelliklerinden biri haline gelmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü, Cengiz Han ve sonrası dönemleri ve bu dönemlere Cengiz Han ve varislerinin etkilerini irdelemektedir. Bu bölümde

özellikle Cengiz ve torunları ve onların Müslüman devletlerin hükümdarları olarak devamlılıklarının, Müslüman uygarlığı ve devletlerinin genişlemesindeki önemli katkıları değerlendirmektedir. Yazara göre Cengiz ve sonrası dönem, Arap tarihçilerin ağırlıklı olarak işaret ettiği gibi, Arap/İslam medeniyeti üzerine sadece onarımı yüzyıllar sürecektir bir yıkım ve bir yüzyıl sonra silinen bir miras bırakmamıştır. Tarihsel göstergeler durumun öyle olmadığını göstermektedir. Öyle ki iddia edildiği gibi Moğollar Müslüman dünyadan hemen silinememiştir; Cengiz Han'ın torunları 18. ve 19. yüzyıla kadar Müslüman Orta Asya'da ve Hindistan'da hüküm sürmüşlerdir. Moğolların miras bıraktıkları kültür; fethedilen yerlere salt kendi toplumsal ve kültürel değerlerini değil, fethedilen ve fethedilen başka yerlerden tevarüs edilen geleneklerin kurumlarını ve anlayışlarını da kapsayan çok-kültürlü sofistike bir kültürdür. Yoğun kültürlerarası temaslara dayanan bu kültür; "Müslüman ufkunun genişlemesi, İslam'ın daha fazla yayılması, etnik ve jeopolitik değişimler ve siyasi kültür bakımından" dünyada kalıcı bir iz bırakmıştır.

Kitabın son iki bölüm ise yakın zamanda The Washington Post tarafından *ikinci binyılın adamı* olarak gösterilen büyük fatihe ilişkin özellikle Müslüman dünyada konjonktürel olarak değişebilen algı/imağ/sembol üzerinedir. Öyle ki bu imağ önemli İranlı İslam Âlimi Cüveyni'nin (ö.1085) ifadesiyle;

Muhammed'in iman güneşi, burunları İslam kokusu almamış ülkeleri karanlıkta bırakıyor... Oysa bugün, tek bir Allah'a inanan o kadar çok mümin adımını o tarafa atmış ve doğunun en uzak ülkelerine ulaşmış, oralara yerleşip kendi yuvasını yapmış ki, sayıları hesaba ya da ölçüye gelmez.

ya da yine önemli Arap tarihçi Raşidüddin' in;

Allah'ın Cengiz Han'ın, onun babalarının ve atalarının, çocuklarının ve zürriyetinin kudretini ve şanını artırmak ve bu ailenin durumunu yükseltmek istemesinin nedeni, İslam dinini güçlendirmek ve şeriatı yaymaktır.

şeklinde bir sahiplenmeyi içerebilirken; Müslüman literatürde özellikle milliyetçiliğin yükseldiği dönemlerde, ağırlıklı olarak İslam'ın baş düşmanı ve "melun" "lâin" olarak da nitelenebilmiştir. Aslında Cengiz Han Müslüman siyasal/kültürel hayatına girmiş ve sonraki evrelerde, iktidarı elinde bulun-

duran birçok Türk-İran Müslüman hanedan onu, “muhterem babası ve siyasal meşruiyet kaynağı” olarak görmüş, kullanmıştır.

Yazar son bölümde Cengiz imgesinin Orta Asya ve Çin'deki gelişimiyle Rusya ve Batıdaki konumunu irdeleyip Müslüman dünyadaki kaderiyle karşılaştırmalı bir perspektifle kitabını tamamlamıştır. Bu bölümde Cengiz imajının Müslüman dünyadaki algısı, farklı bağlamlarda, Moğolistan'da, Çin'de, Rusya'da ve Batıdaki dönüşümleriyle karşılaştırılmıştır. Yazara göre Cengiz, “Gayri-müslim ülkelerde çoğu kez güçlü dinsel ve kültürel anlam yüklü bir siyasal simge olarak durur ve buralarda da imgesi, süper kahraman ile baş düşman kutupları arasında gidip gelir”. Çarpıcı olan durum ise kendisinden sonraki sekiz yüzyıl boyunca Cengiz Han, “kültürün düşmanlarından biri, kültürel bir ata ve kültürlerarası ilişkinin büyük destekçisi olarak” farklı biçimlerde anılabilmiştir.

Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu, insanlık tarihini derinden etkileyen belki de en önemli unsurların başında gelmektedir. Öyle ki bölünmüş ve birbirleriyle sürekli savaş halinde olan Orta Asya kavimlerini bir araya getirebilmeyi başaran Cengiz Han, kısa bir sürede bir yanda İran'ın diğer yanda Çin'in önemli bölümlerini ele geçirebilecek boyuta ulaşan, dünya tarihinde eşine az rastlanır bir başarıya imza atmıştır. Bu başarının ardında kadim Orta Asya geleneğinde yer alan *nökerlik* kurumuna atıf ve çok kültürlülüğe olan inancıyla, Cengiz Han'ın Moğol savaşçılar kadar, Müslüman, Çinli, Uygur gibi çeşitli kökenlerden âlimleri/uzmanları da bünyesine katması ve onları kullanması yatmaktadır. Bu çalışmada işaret edilen, Cengiz Han'dan Osmanlıya binlerce yıllık rasyonel-ussal yönetim anlayışı ve bu dolayısıyla elde edilen büyük zaferler; günümüz Orta Asya, Türk halklarının ders çıkaracağı çok şey olduğunu göstermesi ve aslında bu halkların kültürel/folklorik kodları ve toplumsal hafızalarında bunların süregelmesinden hareketle, bunun sadece bir hatırlama olacağı noktasında oldukça önemlidir.

Yazarın uzun yıllardır yaptığı bilimsel yayınlar da dikkate alındığında önemli bir kaynakçaya sahip bu eserin, gerek görece sınırlı bir sayfa sayısına sahip olmasına rağmen içerdiği yoğun ve önemli bilgiler gerekse Moğollar ve Cengiz Han'ın dünya ve İslam medeniyetine etkilerini farklı bir zaviyeden değerlendirme fırsatı sunması bakımından oldukça ufuk açıcı, değerli bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

Açıklamalar

- 1 Moğolların Tarihine ilişkin önemli ve kült bir kaynak olarak bk. *Moğolların Gizli Tarihi Tercüme 1*, 5. Baskı, çev. Ahmet Temir, Türk Tarihi Kurumu, 2016.
- 2 Nöker ve Nökerlik için bk. Ahmet Caferoğlu. “Türk Tarihinde Nöker ve Nökerzadeler Müessesesi,” *TTK Bildiriler*, 4. Türk Tarih Kongresi, 1948, s. 251.

